

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

VENERA MƏHƏDDİN QIZI SÜLEYMANOVA

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ PRİVATİV FELLƏR VƏ ONLARIN
SEMANTİK-ÜSLUBİ SƏCİYYƏSİ

10.02.04 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2012

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Sərxan Əvəz oğlu Abdullayev

Rəsmi opponətlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Məsməxanım Yusif qızı Qazıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Kənan Fərman oğlu Xudaverdiyev

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis filologiyası
və İngilis dilinin qrammatikası və tarixi kafedraları

Müdafiə 14/12_ 2012-ci il saat ____ Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küç., 60

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2012-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Seçilmiş mövzunun aktuallığı, hər şeydən əvvəl, dil hadisələrinə yeni nəzərlə – kommunikasiya nəzəriyyəsi, kommunikativ dilçilik, praqmatinqvistika və mətn dilçiliyi səviyyəsindən yanaşmanın ciddi maraq və əhəmiyyət kəsb etməsi ilə bağlıdır. Müxtəlif dil səviyyələrindən olan ifadə ünsürlərinin nitqdə reallaşma qanunauyğunluqları ilə yanaşı, onların mətndə fəal şəkildə əlaqələnməsi, danışanın və müqabil tərəflərin qarşılıqlı əlaqə və münasibətinin ifadəsi olaraq yeni məzmun və çalar kəsb etməsi, fikrimizcə, aktual əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqat işinin obyektı. Müasir ingilis dilində inkarlıq kateqoriyasının funksional-semantik (qrammatik-leksik) planda öyrənilməsi tədqiqat işinin obyektini təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. İncarlıq kateqoriyasının semantik planda öyrənilməsi, mövcud leksik və frazeoloji ifadə vasitələri sistemi, onların ierarxiyasının aşkarlanması dissertasiya işinin predmetini yaradır. Tədqiqatda ümumən incarlıq kateqoriyasının leksik ifadə vasitələri- eksplisit və implisit incarlıq ifadə edən privativlər, ayrıca olaraq privativ fel və feli privativ frazeologiya nəzərdən keçirilir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin yazılmasında əsas məqsəd müasir ingilis dilində invariant-semantik mənanın müxtəlif dil səviyyələrindən olan ifadə vasitələrini– eksplisit və implisit indikatorlarını müəyyənləşdirib sistemləşdirmək, habelə müxtəlif funksional üslublarda həmin vasitələrin işlənmə xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaqdır. Xüsusi olaraq incarın leksik ifadə üsullarının, yoxluq və çatışmazlıq semantikasının reallaşdırıcıları olan privativ fellərin semantik-üslubi çalarlarının, funksional və ekspressiv-üslubi mənalılarının tədqiq edilib aşkara çıxarılması ön planda durur. Leksik incarlıq vasitələri mikrosistemində bütövlükdə privativ vahidlərlə, o cümlədən də privativ fel və feli frazeoloji vahidlərlə qüvvətləndirmə və zəiflətmənin, incarlıq ekspressiyasının dil mexanizmlərinin araşdırılıb öyrənilməsi buraya daxildir.

Tədqiqatın qarşısına qoyulan əsas vəzifə privativlərin incar vasitələr sistemindəki yerini aşkara çıxarmaq, təsdiq və incarın məzmun və formal variantlığında onların spesifik rolunu göstərməkdən ibarətdir.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını görkəmli alimlərin fundamental əsərləri, elmi tədqiqat işləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. İşin yeniliyi, fikrimizcə, müasir ingilis dilində yoxluq, naqislik və çatışmazlıq semantikasının ifadə vasitələrini sahə metodu əsasında, bir sistem halında tədqiq etmək, privativ sözlərin, o cümlədən də privativ fel və privativ feli frazeologiyanın kommunikativ-praqmatik prespektivlərini aşkara çıxarmaqdan, onlardan üslubu məqsədə uyğunluq əsasında istifadə olunmasının xüsusiyyətlərini öyrənməkdən ibarətdir.

İrəli sürülən nəzəri müddəalar. İrəli sürülən nəzəri müddəaları aşağıdakı şəkildə qeyd etmək olar:

1) Müasir ingilis dilində inkarlıq semantikasını yalnız sırf formal-qrammatik vasitələrlə deyil, həm də bütün dil səviyyələrinə aid olan ifadə vasitələri sistemi ilə gerçəkləşir;

2) İnkarlıq sahə konstituentləri sistemində leksik inkarlıq vasitələri xüsusi yer tutur ki, burada da privativ elementlər, o cümlədən feli privativ vahidlər mühüm rol oynayır;

3) Privativlik kateqoriyasının ifadə vasitələri sırasında həm eksplisit, həm də implisit ifadə elementləri yer alır, onlar bir-birini tamamlayır və dəqiqləşdirir, inkarın ifadəsində incə münasibətlər yaradır;

4) Privativ fellərin müxtəlif mikrosahələr kimi araşdırılması onların daha əhatəli və dərinlən tədqiq edilməsinə, öyrənilməsinə imkan yaradır;

5) Sırf privativ fellərlə yanaşı privativ feli frazeologiya da dilin inkarlıq vasitələri sistemində geniş təmsil olunur, onlar müxtəlif mikrosahələr üzərində toplanaraq inkarlıq semantikasının rəndarəng ifadəsini təmin edir;

6) Müstəqim, birbaşa ifadə elementləri ilə müqayisədə privativ vasitələr, o cümlədən də privativ fellər daha çox inkarlıq effektininin qüvvətləndirilməsinə xidmət edir;

7) İstər eksplisit, istərsə də implisit privativ fellər və müvafiq privativ frazeologiya inkarlıq sahə konstituentləri ilə əlaqədə təsdiqin müxtəlif mənə çalarlıqlarının reallaşmasında mühüm rol oynayır.

Mövzunun nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Qeyd etmək lazımdır ki, mövzunun tədqiqi və öyrənilməsinin mühüm elmi-nəzəri əhəmiyyəti vardır. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti kommunikativ linqvistikanın bir sıra problemlərinin öyrənilməsi üçün onun əhəmiyyətli rol oynaya biləcəyi ideyası ilə bağlıdır. Buraya modallıq kateqoriyası, predikativlik, kəmiyyət və s. kimi kateqoriyaların, qrammatik-leksik sahələrin

araşdırılması daxildir. Bizim fikrimizcə, tədqiqat işi leksikologiya, nəzəri qrammatika, üslubiyyat, mətn dilçiliyi, linqvistik praqmatika ilə bağlı bir çox praktik məsələlərin həllində, dərslük və dərs vəsaitlərinin, lüğətlərin hazırlanmasında gərəkli ola bilər. Tədqiqat işinin nəzəri müddəaları, əldə olunmuş nəticələr və irəli sürülən fikirlər ingilis dilçiliyinin müxtəlif sahələrinə aid elmi işlərinin aparılmasında, həmçinin ali məktəblərdə müvafiq ixtisas kurslarının tədri-sində istifadə olunabilir.

İstifadə olunan metodlar. Hər bir elmi tədqiqat mövzusu istifadə olunan metod və ya metodları da təyin edir. Dissertasiya işində semantik sahə metodu, komponent təhlili və transformasiya metodu, habelə müşahidə və təsvir metodlarından geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın materialı. Dissertasiya işində müxtəlif funksional üslublara və mətn tiplərinə aid dil materialları araşdırmaya cəlb olunur ki, burada da, şübhəsiz, ayrı-ayrı funksional üslubların əlamətlərini özündə cəmləşdirən bədiü üslub faktları əsas rol oynayır.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Son dövr dilçilik ədəbiyyatında inkarlıq kateqoriyasının tədqiqinə olan marağın daha da artması diqqəti cəlb edir. Bu, heç şübhəsiz, həmin kateqoriyanın müxtəlif dillərin materialı və fərqli tədqiqat metodları əsasında daha geniş və hərtərəfli öyrənilməsi zərurətindən doğur. E.S.Klima, Q.M.Makarova, M.A.Kuliniç, A.T.Əmirov, L.Horn, E.Leisi, O.Yespersen, L.K.Çistonoqova, L.P.Şipulina, B.R.Məmmədov, E.İ.Şendels, H.V.Fovler, G.Tottie, G.Kjellmer, H.Kvon, P.Kahrel, Y.İyeri, G.Mazzon, B.Ladusov, İ.Palasioz, S.Ə.Abdullayev və başqa dilçilər təsdiq və inkarın məntiqi-fəlsəfi, psixoloji və linqvistik strukturunun mürəkkəbliyini, çoxcəhətliyini nəzərə alaraq həmin kateqoriyanı tədqiq etmişlər.

Aparılmış tədqiqat işlərində problemin ayrı-ayrı cəhətləri öyrənilmiş, elmi və praktiki baxımdan böyük əhəmiyyətə malik olan nəticələr əldə olunmuşdur. Buna baxmayaraq, inkarlıq kateqoriyasının mənşə və mahiyyəti, binar təsdiq və inkarın ontoloji əsası, gerçəklik faktlarına, real əlaqələrə uyğun gəlib gəlməməsi, burada obyektiv və subyektiv amillərin rolu, inkarlıq praqmatikası, inkarlıqla modallıq və predikativlik kateqoriyasının əlaqəsi və s. kimi bir çox məsələlərdə fikir ayrılığı bu problemin yenidən tədqiqinə və işlənməsinə zərurət yaradır. Bütün bunlar tədqiqat mövzusunun seçilməsini, onun məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsini şərtləndirmişdir.

İşçi fərziyyə. İnkarlıq semantikasını eksplisit vasitələrlə ifadə olunduğu kimi, geniş implisit (qeyri-aşkar) ifadə vasitələri sistemi ilə də reallaşır.

İşin aprobasiyası və nəticələrin tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas nəticələri və irəli sürülən təkliflər respublikada və xarici ölkələrdə keçirilən müxtəlif səviyyəli elmi-praktik konfranslarda müzakirə edilmiş və dərc olunan elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır. Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin ingilis dilinin Leksikologiyası kafedrasında yerinə yetirilmiş və müəllif dissertasiya işinin mövzusunə uyğun respublika daxilində 6, xaricində (Ukrayna Respublikası, Simferopol şəhərində) 1 məqalə çap etdirmişdir. Eyni zamanda müəllif respublika və beynəlxalq elmi konfranslarda iştirak etmişdir.

İşin strukturu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, xülasə, ingilis dilində ən çox işlənən privativ fellər lüğəti və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin I fəslində sahə metodunun ümumi nəzəri problemləri, sahənin quruluşu, onun şaquli və üfüqi strukturu, sahənin konstituent tərkibi, leksik inkarlığın funksional-semantik inkarlıq sahəsi daxilindəki yeri, implisit inkar və onun əsas reallaşdırıcıları araşdırılır.

II fəsildə müasir ingilis dilində inkarın leksik ifadə vasitələrinin spesifikasiyası, privativlik, yoxluq və çatışmazlıq semantikasi, feli privativ frazeologiyasının semantik səciyyəsi tədqiq olunur.

İşin III fəslində privativ fellərin funksional-üslubi, praqmatik üslubi xüsusiyyətləri araşdırılır, privativ fel və privativ feli frazeoloji vasitələrin ifadə perspektivləri təhlil olunur, inkarın qüvvətləndirilməsində onların rolu və əhəmiyyəti göstərilir, təsdiqin müxtəlif çalarlıqlarının ifadəsində privativ semantikanın rolu aşkara çıxarılır.

Yekunda dissertasiyadan alınan əsas nəticələr qısa şəkildə ümumiləşdirilir və sistemləşdirilir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın «Giriş» hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, işin elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, müdafiəyə təqdim olunmuş əsas müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın metodları, dissertasiyanın aprobasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

Tədqiqat işinin “İngilis dilində funksional-semantik inkarlıq sahəsi və onun quruluşu. Privativlər sahənin tərkib elementləri kimi” adlanan birinci fəslə üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə “Sahə metodunun ümumi-nəzəri problemlərinə dair” adlanır. Burada sahə prinsipi müxtəlif

ifadə vasitələrinə üslubi yanaşma texnikası kimi nəzərdən keçirilir, müxtəlif zaman kəsiyində sahə metodunun ümumi-nəzəri problemlərinə dair müxtəlif müəlliflər tərəfindən yazılmış tədqiqat işlərinə bir növ ekskurs edilir və həmin əsərlərdən lazımi fikir və mülahizələrə söykənərək tədqiqat aparılır.

Müasir dilçilik ədəbiyyatında müxtəlif dil səviyyələrinə aid ifadə vasi-tələrinə funksional-semantik və qrammatik-leksik sahə kimi yanaşılması geniş yayılmışdır ki, bu da mahiyyət etibarilə morfoloji, leksik, sintaktik və sözdüzəltmə səviyyələrindən olan ifadə elementlərinin qarşılıqlı əlaqə və vəhdət halında araşdırılması deməkdir¹.

Tədqiqat işinin bu mərhələsində invariant-semantik əlamətin müxtəlif dil vasitələri ilə reallaşdığı müəyyənləşdirilir. Müasir ingilis dilində inkarlıq sahəsi aşağıdakı tərkib hissələrin sistemi kimi anılır:

1) “not” ədatı; 2) “no” əvəzliyi; 3) inkar əvəzlilikləri və zərflər (nobody, no one, nothing, nowhere, neither, hardly, rarely və s.); 4) privativ frazeoloji vahidlər (be in someone's bad book, close one's eyes to something, get one's marching orders, go back on one's word, turn a deaf ear to something, dig one's own grave və s.); 5) inkar mənalı prefiks və suffikslər (a-, un-, non-, im-, ir-, il-, -less və s.); 6) privativ fellər (reject, refuse, fail, lack, object və s.).

Birinci fəslin ikinci bəndi inkarlıq sahəsi və onun quruluş xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə həsr olunur. Burada da ümumi şəkildə ingilis dilçiliyində inkarlıq sahəsinin quruluş xüsusiyyətləri barədə yazılmış tədqiqat işlərinə ekskurs edilir və tədqiqat həmin araşdırmalarla əlaqələndirilir. Burada inkarlıq sahəsinin şaquli və üfiqi strukturu, müasir ingilis dilində işlənən əsas sahə konstituentləri, funksional-semantik mikrosahələr və onların konstituent tərkibi araşdırılır.

Dissertasiya işində ingilis dilinin sahə strukturu müxtəlif dil əlaqələri kimi təsəvvür edilir: 1) ‘not’ ədatı (bəzi mənbələrdə not elementi yanlış olaraq inkar söz kimi şərh olunur)² və onun fəal əlaqə sahəsi- not any, not of course, not certainly, not another, not at all, more often than not, last but not least, not worth....., not even, not as...as, not far, not a bit, not until, like as not, not as I do, not to worry) (sahə dominantı); 2) inkar

¹ Abdullayev S. Müasir alman və Azərbaycan dillərində inkarlıq kateqoriyası, Bakı: Maarif, 1998, s. 33

² Новиков Е.А. Аффиксы современного немецкого языка со значением отрицания: Автореф. дис. ... канд.филол.наук. М, 1970, с. 5

əvəzlilikləri və zərflər sırası- nobody, no one, nothing, never, nevermore, nevertheless, nowhere və s; 3) No- modal sözü; 4) lack, fail, hardly, empty, rarely, seldom, free, reject, fewer than, odd, refuse və s. kimi privativ komponentlər; 5) yalnız inkarda işlənən, təsdiq qarşılığı olmayan frazeoloji neqativlər: Never trouble trouble until trouble troubles you!, Tomorrow never comes, Lightning never strikes twice, Nothing is certain but death and takes və s; 6) Neither ... nor bağlayıcısı; 7) inkar affikslər- not-, un-, ab-, mis-, dis-, de-, ir-, im-, in-, il-, a-, -less. Məsələn, irregular, illegal, misunderstand, unhappy, dishonest, impossible, saltless, non-taxable, incorrect və s; 8) privativ fel və privativ feli frazeologiya (reject, refuse, deny, lack, omit; turns a deaf ear-əşitməməzliyə vurmaq, cut off your nose to spite your face-qaş düzəldən yerdə göz çıxarmaq, show one's teeth-dişini qıçmaq, blow something sky-high-daş daş üstə qoymamaq, burn the bridges-əlaqələri korrəlamaq, bury one's head in the sand-başını kola soxmaq, clear the walls-divara dırmaşmaq, draw blood- zəif damarından tutmaq, fall into a trap-tələyə düşmək, fan the flame-altına od qoymaq, qızıqdırmaq; 9) ritorik sual və əmr cümlələri- Who wants to fail?, Who knows/ cares? "The means are at hand to fulfill the age-old dream: poverty can be abolished. How long shall we *ignore* this under-developed nation in our midst? How long shall we look the other way while our fellow human beings suffer? How long" (M. Harrington), Doubt that you will succeed, and you will not succeed, Come one step closer and I'll shoot; 10) ekspressiv-kinayəli inkarlıq formulları- What sort of a fortress, it is!, The fuss they made!, A fine daughter you raised!, The clothes she wears!, Much I care! 11) I wish I had won the game. We played hard but we lost versus. It is false that this man is not caught red handed.- It is not false that this man is caught red handed- kimi mürəkkəb cümlə transpozisiyaları.

Burada eyni zamanda bir sıra digər tədqiqatçıların sahə strukturu ilə bağlı fikirləri, mərkəz və ucqar əlaqələri arasındakı əlaqələrin xarakterinə dair mülahizələri öz əksini tapmışdır. V.Q.Admoni sahədaxili əlaqələri aşağıdakı kimi təsəvvür edir: mərkəz sahəsində əlamətlərin tamlığı və intensivliyi- onların periferiyada-ucqar zonalara getdikcə zəifləməsi qaydası.¹ A.V.Bondarko rus dilinin materialı əsasında mərkəz periferiya strukturunu aşağıdakı əlamətlər prizmasından araşdırır:

¹ Адмони В. Основы теории грамматики. Л.: Наука, 1964, с. 55

1) spesifik əlamətlərin cəmlənməsi, maksimal konsentrasiyası (mərkəz);

2) belə əlamətlərin zəifləməsi, struktur gərginliyin azalması, kontaktlıq-diffuzluq (periferiya);

3) qarşılaşdırmalar sistemində daha fəal iştirak etmək (mərkəz); əlaqələr şəbəkəsinin yaygınlığı və zəifliyi, müəyyən təcrid həddinin meydana olması (periferiya);

4) maksimal funksional yüklənmə (mərkəz)– funksional yüklənmənin zəifləməsi (periferiya);

5) müəyyən semantik funksiyanın reallaşması üçün daha yüksək ixtisaslaşma səviyyəsi (mərkəz)– ixtisaslaşmanın aşağı səviyyəsi, həmin funksiyanın reallaşmasında yardımçı rola malik olmaq (periferiya);

6) müvafiq dil elementinin müntəzəmliyi, yüksək işlənmə tezliyi (mərkəz) – qeyri-müntəzəmlik və ya az müntəzəmlik, az işlənmə (periferiya).¹

Biz tədqiqat işində sahə metodunun ümumi-nəzəri məsələlərinə dair həmin görkəmli dilçilərin, habelə E.V.Qulıqqa, E.İ.Şendels, Q.A.Zolotova, S.Abdullayev və digər tədqiqatçıların fikirlərini istinad etmişik.

Birinci fəslin üçüncü bölməsi "Kontekstual-situativ inkarlıq vasitələri. İmplitit inkar və onun başlıca reallaşdırıcıları" adlanır. Burada ingilis dilində inkarlıq semantikasının eksplisit ifadə vasitələrinin dərin və çox-planlı surətdə araşdırıldığı halda implitit inkarlıq indikatorlarına lazımi diqqət yetirilmədiyi, səthi araşdırıldığı və ya çox ümumi şəkildə öyrənilməsi vurğulanır. İngilis dilçiliyində implitit inkarlıqdan bəhs edərkən ilk növbədə A.T.Əmirovun, Y.İyeirinin, K.İ.Manktelov və D.E.Overin adı xüsusi qeyd edilir. A.T.Əmirovun "Имплицитное отрицание в современном английском языке" əsərində implitit inkarlığın leksik-semantik, frazeoloji, morfoloji və sintaktik xarakteristikasının təhlilindən tədqiqat işində geniş istifadə olunmuşdur. Müəllifin də qeyd etdiyi kimi, eksplisit inkarlıqla müqayisədə implitit inkarlıq vasitəli, gizli yolla ifadə olunsada, bu tip inkar indikatorların köməyi ilə daha rəngarəng ifadə variantlığı, məntiqi və emosional-ekspressiv çalarlıqlar meydana çıxır.

Tədqiqat işində inkarlıq hadisəsinə sözün geniş mənasında kommunikativ-semantik kateqoriya kimi yanaşılır. Dil faktları əsasında sübut olunur ki, inkarlaşıdırma funksiyası dilin başqa səviyyələrində olduğu kimi leksik səviyyədə eksplisit indikatorlarla yanaşı, müxtəlif implitit ifadə

¹ Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. Л.: Наука, 1971, 116 с.

formaları ilə də reallaşır. Burada affiks inkarlığı və implisit privativlər önəmli yer tutur. D.J.Fodor, A.J.Fodor, M.F.Garrett inkarın dörd fərqli ifadə formasını müəyyənləşdirirlər, başqa sözlə, onlara görə inkar semanın ifadəsi dörd fərqli leksik formada təqdim olunur:

1) İnkarlıq müstəqil inkar morfem olan “not” vasitəsi ilə eksplisit, yəni vasitəsiz şəkildə ifadə olunur;

2) İnkarlıq asılı morfem in-, un-, im-, dis-, de- və s. vasitəsilə reallaşır ki, bunu müəlliflər morfoloji inkarlıq adlandırırlar;

3) İnkarlıq implisit inkar morfemlər (any, much, give a damn, doubt, deny, fail və s.) vasitəsilə ifadə olunur ki, bu zaman inkarlıq vasitəli yolla təqdim edilir;

4) İnkarlıq sadəcə mənasında inkar sema daşıyan, heç bir inkar morfemi olmayan, inkarlığın ifadəsi üçün sintaktik mühit əmələ gətirə bilməyən bir qrup söz vasitəsilə ifadə olunur. Məsələn, bachelor- a man has not ever been married, subay- evli olmayan adam, kill- cause to become not alive, öldürmək- yaşamağı davam etdirməməyə səbəb olmaq.¹

Tədqiqatın nəticələrinə görə, implisit inkarlıq vasitələrinin ifadə variantlığı, geniş mətn daxilində onların digər inkarlıq elementləri ilə əlaqələri, işlənmə imkanları ümumən təsdiq və inkarın müxtəlif məna fərqlərinin, məntiqi və emosional çalarlıqlarının nəzərə çatdırılmasında mühüm rol oynayır, kommunikasiya prosesində funksional-semantik və üslubi variativlik potensialının zənginliyini, çoxsaxələliliyini aşkara çıxarır. A.Li-geza implisit inkarı “inkarın pozitiv təqdim edilməsi, inkarın təsdiq çaları” adlandırırlar.

İmplitit inkarlığın ifadə vasitələrini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür:

1. Privativ sözlər – (privativ fel, sifət, isim, zərf və s. refuse, deny, omit, reject, fail, lack, postpone, ignore, bald, empty, scarcely, rarely və s.)

2. Privativ frazeoloji vasitələr – (Dash me if I do, like hell, like devil, skate on thin ice, fall at a first hurdle, cut it out, go haywire, dig one's own grave və s.)

3. Ritorik suallar – (Who wants to fail? (= Nobody wants)? Who cares? (=Nobody cares), What do I care? (= I care nothing), What difference does it make? (= It makes no difference/ It doesn't make any difference), What's the good of doing it? (= There isn't any good of doing

¹ Fodor D.J, Fodor A.J, Garrett M.F. The Psychological Unreality of Semantic // Block N. Readings in philosophy of psychology. London:1981, v. 2, p. 241-245

it), What right have you? (= You don't have any right), Who can make the sun rise in the West and set in the East? (= No one can)!¹

Dissertasiya işində privativ frazeologiya implisit inkarın spesifik ifadə vasitələrindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Dil faktlarının təhlili göstərir ki, privativ feli frazeologiya privativ fellərlə birlikdə yoxluq, çatışmazlıq və natamamlıq semantikasının zəngin ifadə şəkillərini əmələ gətirir. Müqayisə et: I wish the ground would swallow you up/ I wish you would die/ I wish you didn't live.

Tədqiqat işinin ikinci fəslı "Müasir ingilis dilində inkarın leksik ifadə vasitələri sistemi" adlanır. Bu fəsildə, adından da bəlli olduğu kimi, leksik səviyyədə olan ifadə vasitələri bir sistem halında tədqiqata cəlb olunur. Dissertasiyada inkarlıq hadisəsinə sözün geniş mənasında kommunikativ-semantik kateqoriya kimi yanaşılmaqla privativlik affiks inkarlılığı və leksemlərin semantik strukturunun məna elementinin birinin inkarlaşması kimi müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat işində inkarlıqın ifadəsinin derivasiya vasitələri (affiks inkar-lığı) geniş araşdırılmaqla yanaşı, əsas diqqət məhz leksik vahidlərin bilavasitə məna strukturuna daxil olan implisit inkarlıq vasitələrinə yönəldilmişdir. Eyni zamanda, inkarın leksik ifadə vasitələrini daha dərindən araşdırmaq üçün yeri gəldikcə bütün nitq hissələrini əhatə edən söz bazasına müraciət edilmişdir.

Dissertasiya işində Q.Kjellmerin sifətləri tədqiq edərkən apardığı araşdırmaya əsaslanaraq inkar prefikslərin fellərə görə işlənmə nisbəti tərtib edilmişdir:

1. dis- prefiksi ilə inkarlaşan fellər - 83 – 38 %
2. de- prefiksi ilə inkarlaşan fellər - 71 – 33%
3. mis- prefiksi ilə inkarlaşan fellər - 38 – 15%
4. un- prefiksi ilə inkarlaşan fellər - 33 – 14%

Dissertasiyada privativlik və privativ sözlər yoxluq və çatışmazlıq semantikasının ifadə vasitələri kimi təhlil olunur. Privativlik məfhumu geniş fəlsəfi-məntiqi anlamda "yoxluq", mövcud olmamaq, baş tutmamaq, natamamlıq və naqislik, gözlənilənin istisna olunması, işin icra olunmaması kimi şərh edilir. Latin sözü olan privativlik (privare) nəyisə özündə

¹ Ligeza A. Logical foundation for rule-based systems. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2006, 309 p

ehtiva etməmək, nədənsə məhrum olmaq, ümumən “yoxluq” kimi nəzərdə tutulur.¹

Tədqiqatın nəticələrinə görə, privativlər müəyyən bir əşyanın, hərəkətin, substansianın real yoxluğunu, olmamasını, hadisənin baş tutmamasını ifadə edir ki, onlar dildə təsdiqin ifadəsində, təsdiqlik perifrazlarının yaranmasında fəal iştirak edir, leksik vahidin semantik strukturunun tərkib hissəsinə daxil olan məna komponentlərindən birinin inkarlaşması kimi yaranır və inkarlıq semantikasının reallaşdırıcıları kimi çıxış edir. Bunu belə izah etmək olar ki, bald, empty, widow, beardless, poverty, shortage, rot, to fail, to deny, to ignore, to overlook, to lack, to omit, to hate və s. kimi sözlər substansional cəhətdən yoxluq və ya naqisliyi, nədənsə məhrum olmanı, nəyəsə malik olmamanı və ya çatışmazlığı aşkara çıxararaq neqativ semantik məna ifadə edir.

Dissertasiyada privativliyin sözün geniş mənasında inkarlığa aid olması fikri tamamilə təsdiq olunur. İnkarlıq semantikasi yalnız müəyyən bir əlaqənin olmamasını, özünü göstərməməsini deyil, ətraf ələmdəki obyekt-lərə münasibətdə əlamət və hərəkətin nisbi yoxluğunu ifadə edir. Məsələn: *Though it was after midnight he phoned me. (Nobody expects anyone to phone after midnight/One usually doesn't phone after midnight); I declined their offer of help. (Nobody expects me to accept their help)*

Privativlik impulslarının yaranmasında bir sıra ekstralinqvistik amillər, konsituasiya mühüm rola malikdir. Yoxluq və çatışmazlıq semantikasının qiymətləndirilməsi, daha aydın dərk olunması kimi gözləyişi şərtləndirən ictimai-siyasi, sosial, milli-psixoloji, tarixi və əxlaqi-etnik amillərin təsirini nəzərə almaq zəruridir. Məsələn, bir yas mərasimində qara rəngin yerinə başqa bir rəngin istifadə edilməsi, məhərrəmlik ayında toy, nişan, xına və s. kimi şənlik mərasimlərinin keçirilməsi, ictimai nəqliyyatda xəstə və yaşlılara yer verməmək və s. kimi qeyri-standart situasiyalar neqativ impulsların doğulması üçün əsaslar yaradır.

Araşdırmalar nəticəsində inkarlığın çox geniş dil bazasına malik olması, zəngin eksplisit və implisit vasitələrlə, kontekstual-situativ indikatorlarla reallaşması faktı bir daha təsdiq olunur.

İkinci fəslin "Privativ fellər və onların semantik quruluşu" adlanan üçüncü bölməsində iş, hal, hərəkət və vəziyyətin yoxluğunu, baş tutmamasını, həyata keçirilmə, icra oluna bilməməsini və ya verbal əlamətlərin

¹ Leisi E. Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und im Englischen. Heidelberg: Quelle und Meyer, 1961, p. 37

gözlənilən vəziyyətdə, gözlənilən həddə olmamasını əks etdirən privativ fellərin semantik quruluşunun tədqiqinə həsr olunur. Tədqiqatda inkarlıq ifadə edən bir sıra fellər müəyyən olunur ki, bu fellər ya bütün semantik tutumu, ya da müxtəlif leksik-semantik variantları ilə inkarlıq sahəsinə düşür: fail, cancel, avoid, reject, refuse, hate, erase, miss, defect, discard, hold, lose, lack, reverse, quit, undo, remove, omit, object, overlook, maltreat, misjudge, revoke, shrink, negate, neglect, deny, defuse, dismount, disregard, degrade, interrupt, discourage, disarm, hide, hurdle, evade, alter, mangle, postpone, punish, prohibit, release, suspend, stop, cease və s.

She failed all the exams. - She didn't pass all the exams.

She didn't fail all the exams. - She passed all the exams.

Qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən fellər müxtəlif dilçilər tərəfindən müxtəlif şəkillərdə adlandırılır. Belə ki, yoxluq və çatışmazlıq semantikasının ifadə vasitəsi olan bu felləri S.Abdullayev, J.Fisiak, Ç.Kreider “privativ fellər”, R.Huddleston, G.K.Pullum, A.Əmirov “implicit fellər”, O.Yespersen “inkar fellər”, Van der Vurff “adversativ fellər”, Rissanen “inkar daşıyıcılar” kimi təfsir etmişlər.

Jacek Fisiak “Further insights into contrastive analysis” əsərində ingilis və alman dilində inkar semalı felləri 4 qrupa bölür:

1) reversativ fellər (demystify, disentwine, unbutton, unroll; entrollen, entmystifizieren, desensibilisieren);

2) privativ fellər (desalt, desugar, demineralize, dehumanize, dehydrogenate, disarm, disburden; depigmentieren, entgiften, entsalzen, entmineralisieren, entmenschlichen, entmenschen);

3) sözlənülü privativ fellər (switch on/off; ein-/ausschalten, auf-labladen);

4) təkrarlanan fellər (decolour, unload, disengage, disembark; entladen, entprivatisieren)¹.

Biz dissertasiya işində privativ fellərin semantik strukturunu araşdırarkən S.Abdullayevin konsepsiyasını əsas götürmüşük. Tədqiqatçı alman dilinin materialı əsasında iş, hal və hətəkətin hansı cəhətdən inkarlaşmasından, hansı gerçəklik əlaqələrinin mövcud olmamasından, mövcud ola bilməməsindən, baş tutmamasından və s. asılı olaraq privativ felləri aşağıdakı mikrosahələrə ayırır:

¹ Fisiak J. Further insights into contrastive analysis. John Benjamin Publishing Company, 1990, 446 p.

a) mövcud olmamaq və ya qüvvəsini itirmək mikrosahəsi – fail, stop, dislike, lack, release, disappear

b) işi icra edə bilməmək, baş tutmamaq mikrosahəsi – fail, emit, elide, dissuade, forsake

c) gözləntiyə rəğmən hərəkət etməmək, müəyyən bir işi görməkdən imtina etmək mikrosahəsi – refuse, decline, fail, object, cancel, avoid, deny.

Dissertasiyada ilk dəfə olaraq, felin hansı privativlik mikroblokuna daxil edilməsinin şərti-nisbi xarakter daşdığı nəzərə alınaraq lügətdən cümlə nümunələri seçilərək eyni felin fərqli privativ seması göstərilmişdir. Məsələn: “fail” felinin 1-ci mənası C qrupuna, 2-cisi B qrupuna, 7-ci mənası isə A qrupuna daxil olur: 1) She failed miserably in her attempt to persuade the committee. (She didn't do what is expected, wanted or needed); 2) “Why did you fail (your driving test)?” “I went through a red light.” (I was unsuccessful in (a test or examination); 7) The president's health is failing fast. (He lost strength; He became weak).

Verilən nümunələri diqqətlə nəzərdən keçirdikdə bir daha aydın oldu ki, privativ vahid pozitiv tərəfə münasibətdə fel görümə aid əlavə informasiya ifadə edir. Məsələn, reject privativi “not to accept” qrammatik inkarlığı ilə müqayisədə yalnız adi-neytral şəkildə “qəbul etməməyi”, “razılaşmamağı” deyil, həm də fəal emosional-psixoloji münasibət ifadə edir, “qətiyyət”, “qeyi-mümkünlük”, “barışmazlıq” kimi əlavə məna çalarları bildirir.

"Privativ fellərin funksional-üslubi xüsusiyyətləri" adlanan üçüncü fəsilə privativlik məfumu daha geniş izah edilərək privativ fellərin funksional-üslubi, kommunikativ-praqmatik xarakteristikası araşdırılır. Bu fəslin birinci bəndində informativ cəhətdən daha bitkin xarakter daşıyan, praqmatik cəhətdən isə daha güclü emosional-ekspressiv çalarlıqlar əmələ gətirən privativ fellər inkarın qüvvətləndirilməsi vasitələri kimi tədqiq olunur.

Daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, privativ fellər implisit inkarlığın leksik indikatorlarından hesab olunur. Privativ fellər hər hansı bir iş və ya hərəkətin icra edilmədiyini, baş tutmadığını, mövcud olmadığını ifadə edərək inkarlığı gizli, vasitəli yolla əks etdirir. Belə fellər bütün dillərin leksik-semantik sistemində əhəmiyyətli yer tutur: ingilis dilində: fail, reject, refuse, lack, deny, decline, omit və s.; Azərbaycan dilində: əsirgəmək, ilişmək, kəsmək, yanılmaq, rədd etmək, qeyb olmaq, kənara atmaq, inkar etmək, ləğv etmək və s.; alman dilində: mangeln, ausbleiben, ausfallen, verzichten, abberufen, auslassen və s.; rus dilində: просмотреть, промолчать, умалчивать, игнорировать, отказаться, прослу-

шивать, отсутствовать, отрицать, разучиться və s.; fransız dilində: échouer, refuser, décliner, manquer de, omettre, nier, annuler, və s. göstərilən fellər inkarlıq və ya inkar gütbə münasibətdə yoxluq ifadə edir və verbal əlaməti neqativ aspektdə təqdim edən dil işarələri kimi işlənir.

Aşağıdakı situasiya tipləri nisbi-situativ neqasiya, kontekstual privativlik ifadə edir:

1) –What about the dead man?

–The name of the dead man is being *withheld* = They *don't want to give* the name of the man.

2) He seems *to have overlooked/ignored/disregarded* one important fact = He seems not to have accepted / noticed one important fact.

3) A hospital executive *quashed /rejected* rumours that nursing staff will lose jobs = A hospital executive did not admit / assert rumours that nursing staff will lose jobs.

Üçüncü fəslin "Privativ feli frazeologizmlər və onların semantik-üslubi təhlili" adlanan ikinci bəndində privativ feli frazeologizmlər implisit məna ifadə edən inkar reallaşdırıcıları kimi tədqiq edilir.

Dil faktları göstərir ki, feli privativ frazeologizmlər təsdiq və inkarın ifadə həcmi genişləndirməklə onların məntiqi və emosional-ekspressiv çalarlığında mühüm yer tutur. Tədqiqat işində milli xüsusiyyətləri əks etdirən, dilin yazılı ədəbiyyatı, folkloru və xalq danışığı dilində təşəkkül tapan frazeologizmlərin zənginliyi, müxtəlifliyi və rəngarəngliyinə görə ingilis dilinin əlahiddə imkanları qeyd olunur. Ümumiyyətlə, spesifik qrammatik struktur və leksik valentliyə malik olan, iki və daha artıq komponenti əhatə edən frazeoloji vahidlər hər hansı bir dilin lüğət tərkibinin xüsusi bir hissəsini təşkil edir.

Dissertasiyada frazeologizmlərin uzun illər boyu sərbəst birləşmə strukturları əsasında düzəldiyi qeyd olunur ki, bir sıra söz birləşmələri məhz buna görə ingilis dilində həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlənməkdədir. Məsələn: show one's teeth- dişini qıcımaq, blow something sky-high- daş daş üstə qoymamaq, burn the bridges- əlaqələri korlamaq, bury one's head in the sand- başını kola soxmaq, clear the walls- divara dırmaşmaq, be as deaf as a post- kötük kimi donuq olmaq, draw blood- zəif damarından tutmaq, fall into a trap- tələyə düşmək, fan the flame- altına od qoymaq, qızıxdırmaq, flog a dead horse- ölü atı qamçılamaq (faydasız işlə məşğul olmaq), throw (fling) one's cap over the mill, go the wrong way- yolunu azmaq, get into smb's hair- canını boğazına yığmaq, get one's claws into somebody- cayağına keçirmək, get out of hand- xarabı çıxmaq və s.

Tədqiqat işində dil vasitələri sırasında iş, hal, hərəkətin baş tutmamasının, icra oluna bilməməsinin, istisna və rədd mənalарının ifadə olunmasında privativ frazeologiyanın xüsusi yer tutduğu xüsusi vurğulanır. Analoji olaraq iş, hal, hərəkətin baş tutmamasını, icra oluna bilməməsini, nəyinsə fəaliyyət göstərməməsini ifadə edən vasitələrlə yaranan frazeoloji vahidlər “privativ feli frazeologiya” adlandırılır. Buraya barking up the wrong tree (to have completely misunderstood something), bat an eyelid (not to react or show any emotion when surprised, shocked, etc.), argue the toss (to refuse to accept a decision and argue about it), beat about the bush (not to say clearly what you mean and try to make it hard to understand), eat crow (to admit that you were wrong about something), eat someone alive (to defeat or beat someone comprehensively), take sand to the beach (doing something is completely pointless or unnecessary), see red (become very angry about something), stick to (restrict or limit and not change), pass out (faint, lose consciousness), string along (deceive someone for a long time) və s. tipli frazeoloji vahidlər daxildir.

Fikrimizcə, ilk dəfə olaraq, dissertasiya işində ingilis dilində privativlik anladan frazeoloji material geniş şəkildə təqdim olunub təhlil edilmişdir. Müxtəlif frazeoloji vahidlərin geniş leksik-semantik, kommunikativ-praqmatik və funksional-üslubi təhlili privativlik vasitələri sistemini daha aydın təsvir etməyə imkan verir. Məhz buna görə də, ingilis dilində həmin vasitələri, onların özünəməxsusluğunu geniş bir şəkildə şərh etmək inkarlıq perifrazlarının struktur qatlarını araşdırmaq baxımından da əhəmiyyət kəsb edir.

Bir çox hallarda isə frazeologizmin privativlik sahəsinə aid olduğu kontekst daxilində müəyyən olunur. "Collins Cobuild of Idioms" lüğətindən 323 min söz və bədii ədəbiyyatdan alınmış nümunələr arasında "foot" sözü ilə işlənən frazeologizmləri seçərək onların privativ olanlarını qruplaşdırmışdıq. Nümunələri nəzərdən keçirdikdə ingilis dilində "foot" sözü ilə əmələ gələn obrazlı-ideomatik vahidlərin təsdiq, inkar və neytral çalarlıqda işləndiyi diqqəti cəlb edir. Qeyd edək ki, konseptual dil səviyyəsində "foot" sözü ilə əmələ gələn frazeoloji vahidlər əksər hallarda pozitiv konnotasiyaya malikdir. Bunu "find" və "land" fellərinin leksik mənalарından da anlamaq mümkündür:

(1) ... of his team, initially unsure but gradually *finding its feet*. His goal using 54 different players England gradually *found their feet* to help erase unselfishly next to him and Butt gradually *finding his feet*, United managed (Bank of English)

She really *landed on her feet* - she found an apartment right in the middle of San Francisco (= she was *very lucky*- she found an apartment right in the middle of San Francisco).¹

İngilis dilində "foot" sözü ilə işlənən privativ frazeologizmləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

<i>Obrazlı-ideomatik frazeoloji vahid</i>	<i>Kontekst sayı</i>	<i>İşlənmə tezliyi</i>	<i>Konnotasiya</i>
<i>foot the bill</i> (nəticəyə görə cavab vermək, hesablaşmaq, haqq-hesab ödəmək)	288	0.87	İnkar
<i>shoot yourself in the foot</i> (özünə ziyan etmək)	244	0.74	İnkar
<i>vote with one's feet</i> (narazılığını bildirmək, etiraz etmək)	165	0.50	İnkar
<i>get cold feet</i> (qorxmaq, ürəksiz olmaq)	116	0.35	Konteksdən asılı
<i>put one's feet in it</i> (pis vəziyyətə düşmək, biyabır olmaq)	98	0.30	İnkar
<i>have feet of clay</i> (zəif düşmək)	32	0.10	İnkar
<i>cut the ground/pull the rug from under someone's feet</i> (bir kəsdən dəstəyi, köməyi kəsmək)	21	0.06	Konteksdən asılı
<i>dead on one's feet</i> (həddindən artıq yorulmaq, yorğunluqdan ayaqları qırılmaq)	19	0.06	İnkar
<i>put your foot in one's mouth</i> (cəncələ düşmək, pis vəziyyətə düşmək, ilişmək)	7	0.02	İnkar
<i>bound hand and foot</i> (əli-qolu bağlı qalmaq, əlindən bir şey gəlməmək)	7	0.02	Konteksdən asılı
<i>caught on the wrong foot</i> (üstünə çıxmaq, üstünü açmaq, səhv hərəkətə şahid olmaq)	2	0.006	İnkar
Cəmi	999		

¹ Collins Dictionary of Idioms. London: Collins Cobuild, Paper Collins Publishers, 1997, 513 p.

İngilis dilində yuxarıda verilən privativ feli frazeologizmlərin ifadə etdiyi inkar məna "foot" sözü ilə onun metonimik silsiləsi (standing, walking, running və s.) arasında olan konseptual assosiasiyada fiziki və emosional naqislik kimi yaranır. Fiziki və emosional naqisliyə səbəb olan, müqavimətin itməsini ifadə edən bir neçə nümunəyə diqqət yetirək:

(2) ... said the Government would not allow *to foot the bill* (=pay for something) for the legal economical for the community the taxpayers who *foot the bill* (=pay money owed)? If so much palaces belong to the Queen. but taxpayers and tourists *foot the bill* for of security for the M3 extension, taxpayers are likely *to foot the bill*. The might get somewhere. After all, the taxpayers foot the bill for most academic.. (Bank of English)¹

Frazeologizmlərin kontekstdən asılı olaraq təsdiq və ya inkar konnotasiyaya malik olmasını ingilis dili üçün səciyyəvi hesab etmək olar: Müqayisə et:

(3) In the past, we had great influence over their economy, but *the boot is on the other foot now* - inkar (= In the past, we had great influence over their economy, but now *we have lost/ don't have influence*)

(4) Now that I don't smoke, *the boot is on the other foot* and I don't want people smoking around me - təsdiq (= Now that I don't smoke, I care much about my health and I don't want people smoking around me).

Bir cəhəti də xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, dildə istifadə edilən bəzi məntiqi və emosional vahidlər bir çox hallarda ilk dəfə olaraq hər hansı bir müəllif tərəfindən bədii ədəbiyyatda öz təzahürünü tapır. İngilis dilində sıx-sıx istifadə edilən bəzi frazeoloji birləşmələr ilk dəfə V.Şekspirin əsərlərində istifadə edilmişdir: FALSTAFF: 'Faith, and I'll *send him packing*. (Send away ignominiously) (*Henry IV, Part I, 1596*)

Dissertasiya işində privativ analogiya olaraq privativ feli frazeologizmlər də üç funksional-semantik mikrosahənin vəhdəti kimi nəzərdən keçirilir:

a) mövcud olmamaq və ya qüvvəsini itirmək mikrosahəsi - *make one's flesh crawl, reduce to tears* və s.;

b) işi icra edə bilməmək, baş tutmamaq mikrosahəsi- *go to the dogs, go up in smoke, fall at the first hurdle* və s.;

¹ Ibid.

c) gözləyişə rəğmən hərəkət etməmək, müəyyən bir işi görməkdən imtina etmək mikrosahəsi- vote with one's feet, beat around the bush, hem and haw və s.

Bu fəslin "Privasiya elementlərinin təsdiq və inkar transformasiyalarının yaranmasında rolu" adlanan üçüncü bölməsində təsdiq-inkar çevrilmələri araşdırılır, privasiya elementlərinin təsdiq və inkarın ifadə həcmi genişləndirməklə onların məntiqi və emosional-ekspressiv çalarlığında əhəmiyyətli rolu öyrənilir, privativ fel və feli frazeologizmlərin təsdiqlik və inkarlığın zəiflədilməsi və qüvvətləndirilməsi effekti aşkara çıxarılıb təhlil olunur, bununla bağlı bütövlükdə inkarlıq praqmatikasının bir sıra aspektləri konkret dil materialı əsasında tədqiqatə cəlb olunur.

Tədqiqatın nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir:

1. Müasir ingilis dilində işlənən inkarlıq vasitələri bir-biri ilə fəal şəkildə əlaqələnən, funksional baxımdan bir-birini genişləndirən və tamamlayan vahid sistem əmələ gətirir ki, bu da onlara funksional-semantik sahə kimi yanaşmağa əsas verir. Privativlər, o cümlədən də feli privativ frazeologizmlər də geniş mənada həmin sahəyə daxil olur.

2. Sahənin şaquli strukturunu nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, burada bütün dil səviyyələrindən olan ifadə elementləri- morfoloji, sintaktik, leksik-frazeoloji, habelə zəngin derivasiya elementləri birləşir. Həmin sahə komponentləri invariant-semantik yükün reallaşmasında spesifik mövqə tutur, özünəməxsus rol oynayır.

3. Aparılan araşdırmalar müasir ingilis dilinin funksional-semantik (qrammatik-leksik) inkarlıq sahəsində "not" qrammatik ədatını aparıcı konstituent-dominant kimi xarakterizə edir. Həmin sahə fiquru müntəzəm olaraq işlənir, inkarlıq semantikasını birmənalı şəkildə ifadə edir, yüksək ixtisaslaşma, mücərrədləşmə səviyyəsi nümayiş etdirir. Sahənin periferiyasında yerləşən elementlər daha çox konkretləşdirici və dəqiqləşdirici qüvvətləndirmə və ya zəiflətmə vəzifəsi daşıyır, əlavə konnotasiyalar ifadə edir.

4. Funksional-semantik sahə daxilində geniş eksplisit inkarlıq komponentləri ilə yanaşı implisit (qeyri-aşkar) ifadə vasitələri də yer alır. Onlar bütün dil səviyyələrinə sirayət edir, invariant-semantik inkarlıq mənasını spesifik şəkillərdə reallaşdırır. Müasir ingilis dilinin inkarlıq sahəsində həm eksplisit, həm də implisit privativlər geniş təmsil olunur.

5. Dil faktları göstərir ki, yoxluq və çatışmazlıq bildirən leksik vahidlər demək olar ki, əksər nitq hissələrini əhatə edir ki, bu da privasiyanın dilin semantik strukturuna dərinədən nüfuz etdiyini söyləməyə əsas verir. Privativlik anladan nitq hissələri arasında yoxluq, natamamlıq və

çatışmazlıq ifadə edən privativ fellər istər leksik-semantik zənginliyi və rəgarəngliyi, istərsə də işlənmə intensivliyinə və praqmatik-üslubi imkanlarına görə xüsusi yer tutur.

6. Dissertasiya işində privativ fellər üç funksional-semantik mikrosahənin vəhdəti kimi nəzərdən keçirilir: 1) mövcud olmamaq və ya qüvvədən düşmək mikrosahəsi; 2) işi icra edə bilməmək, baş tutmamaq mikrosahəsi; 3) nəzərdə tutulan bir işi yerinə yetirməmək, işin görülməsindən imtina etmək mikrosahəsi. Privativ fellərin müxtəlif mikrosahələrdə işlənməsi onların funksional-semantik imkanlarının genişliyini və zənginliyini göstərən faktlar kimi üzə çıxır. Biz privativ feli frazeologizmləri də eyni "ssenari" üzrə araşdırdıq və analoji nəticələrə gəldik.

7. Privativliyin kontekstual-situativ indikatorları ifadə variativliyini xeyli genişləndirir, bir sıra əlavə semantik və hissi çalarların, praqmatik-üslubi məqamların reallaşmasına gətirib çıxarır. Nitq səviyyəsində privativliyin ifadə imkanları xeyli artır, yeni miqyaslar kəsb edir.

8. Dil faktlarının təhlili belə bir qənaətə gəlməyə tam əsas verir ki, privativ fel və xüsusilə privativ feli frazeoloji vasitələr inkarlıq effektinin qüvvətləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır, dəyişik məntiqi-semantik və emosional nüanslar doğurur.

9. Privativ fel və feli frazeologizmlər ən müxtəlif normativ-üslubi laylarda özünə yer alır, canlı danışq dilindən tutmuş bədii və publisistik üslublara qədər bütün funksional sferalarda işləyə bilər. Lakin həmin dil vasitələrinin ən çox işləndiyi funksional üslublar, heç şübhəsiz, elmi və rəsmi-işgüzar üslublar hesab olunur.

10. Müxtəlif prefikslərlə düzələn privativ leksika və implisit privativ fel və frazeoloji vasitələr müasir ingilis dilində inkarlıq praqmatikasının mühüm qaynaqlarını əmələ gətirir. Onlar cümlə və və mətn daxilində digər sahə konstituentləri ilə əlaqəyə girərək, onlarla birlikdə işlənərək həm inkarın qüvvətləndirilməsi və zəiflədilməsinə, həm də təsdiqin intensivləşdirilməsinə xidmət edir. Privativ fellərin də daxil olduğu inkarı inkar, litota strukturları təsdiqlik məzmununun çalarlanması mühüm dil mexanizmləri hesab olunur.

11. İnkarın müxtəlif tipli, müxtəlif səviyyəli və xarakterli ifadə vasitələri inkarlıq makrosahəsinin həddləri daxilində bir-birini qarşılıqlı sürətdə tamamlayır və zənginləşdirir ki, bu da öz növbəsində onların ayrı-ayrı funksional-kommunikativ sahələrdə struktur-semantik rəgarəngliyini, praqmatik-üslubi effektivliyini təmin edir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin dərc olunmuş aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Müasir ingilis dilində inkarlıq reallaşması // Xəbərlər. Bakı: Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu, 2010, № 3, s. 82-85

2. İnkarnın konkret mətn daxilində ifadə müxtəlifliyi // Journal of Qafqaz. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2010, № 29, s. 77-80

3. Negative Polarity Items // Azərbaycan məktəbi. Bakı: Təhsil Nazirliyi, 2011, № 2, s. 83-86

4. Cümlədə bir neçə inkarlıq konstituentinin iştirakı // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Bakı: ADPU, 2011, № 2, s. 247-251

5. Müasir ingilis dilində inkarnın leksik ifadə vasitələri sistemi // Elmi Xəbərlər. Bakı: ADU, 2011, № 3, s. 165-172

6. Yoxluq və çatışmazlıq semantikasının ifadə vasitələri və privativ sözlər // Journal of Qafqaz. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2011, № 32, s. 1-10

7. Ünsiyyət prosesində inkarlıq reallaşdırıcılarının iştirakı // Universitetlər arası dialoq: Respublika Elmi Konfransının Materialları. Bakı: ADU, 24-26 noyabr 2011, s. 81-83

8. Kontekstual-situativ inkarlıq vasitələri və implisit inkar (Contextual negative elements and implicit negation) // Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 89-cu yubileyinə həsr olunmuş "Modern Approaches in English Language and Literature" II Beynəlxalq Gənc Tədqiqatçılar Konfransının materialları. Bakı: Qafqaz Universiteti, 27 aprel 2012, s. 91-95

9. Azərbaycan və ingilis dillərində privasiya elementlərinin təsdiq və inkar transformasiyalarının yaranmasında rolu // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, 2-6 may 2012, s. 609-613

10. Отрицательные слова в семантике как несущественная и недостаточная средства выражения // Культура народов причерноморья. Симферополь: Межвузовский центр, 2011, с. 116-119.

Венера Махаддин гызы Сулейманова

ПРИВАТИВНЫЕ ГЛАГОЛЫ И ИХ СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, списка использованной литературы и приложения-словарь привативных глаголов в современном английском языке.

В введении обоснована актуальность темы, определены цель и задачи, объект и предмет исследования, изложена научная новизна и практическая значимость работы.

В первой главе диссертации, которое называется «Функционально-семантическое поле отрицания и его структура на английском языке. Привативы, как компоненты поля» рассмотрены общетеоретические проблемы метода поля, структурная организация поля отрицания, вертикальная и горизонтальная вариативность данного поля, средства выражения отрицания разноуровневыми конституэнтами поля.

Во второй главе работы «Лексические средства выражения отрицания в современном английском языке» анализирована семантическая структура привативных глаголов. Семантическая структура привативных элементов рассмотрены, как совокупность трех функционально-семантических микрополей. Эксплицитные и имплицитные привативы исследованы в тесной связи и взаимозависимости, где основное внимание уделено имплицитным привативным элементам.

В третьей главе «Функционально-стилистические особенности привативных глаголов» исследованы функционально-стилистические особенности привативных глаголов, средства интенсификации отрицания и бинарного поля утверждения, вербальных привативных фразеологизмов, разнообразия и разнотипность, средства выражения отрицания.

В заключительной части диссертации обобщены основные положения, выдвинутые в работе. В приложении-словаре привативных глаголов в английском языке даны наиболее употребляемые глаголы-привативы.

PRIVATIVE VERBS AND THEIR SEMANTIC-STYLISTIC
CHARACTERISTICS IN MODERN ENGLISH

Summary

The research is devoted to the complex study of negation, privative verbs as implicit implementation in modern English.

The thesis consists of introduction, three chapters, a conclusion, bibliography and a vocabulary of privative verbs in modern English.

The "Introduction" comprises the urgency of the topic, object and subject matter of the research, aims and duties, its scientific innovation, theoretical and practical significance of the research, provisions which are to be defended, methods of research.

The first chapter called "Functional-semantic field of negation and its structure in English. Privatives, as components of the field " deals with the common theoretical problems of the field, the structural organization of the negation, vertical and horizontal varieties of the field, implicit negation and its constituents in different levels of the language.

The second chapter titled "The system of lexical expressions of negation in modern English" explores the semantic structure of privative verbs. Semantic structure of privative elements are considered as a set of functional-semantic microfields. Explicit and implicit privatives are studied in close connection and interdependence, where the main focus is drawn on implicit privatives.

The third chapter entitled "Functional-stylistic features of privative verbs" deal with the functional-stylistic features of privative verbs, the intensification of denial and binary fields, privative verbal phraseologisms as elements of negation.

Basic results are summarized in the pertinent conclusions of the research. The most frequently used privative verbs in English are given in the vocabulary of privative verbs.

Çapa imzalanıb: 05.11.2012
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ВЕНЕРА МАХАДДИН ГЫЗЫ СУЛЕЙМАНОВА

ПРИВАТИВНЫЕ ГЛАГОЛЫ И ИХ СЕМАНТИКО-
СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА В СОВРЕМЕННОМ
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

10.02.04 – Германские языки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2012